

магає й більше часу. І дещо нижчі показники високого рівня виявилися за рефлексивним критерієм. Таке становище ми пов'язуємо з тим, що рефлексія проєктивних умінь ще й досі належить до кола не до кінця розв'язаних педагогічних проблем, оскільки має специфічні дидактичні функції контролю й оцінювання, які залежать від різних типів зовнішніх і внутрішніх критеріїв.

Висновки. Проведене експериментальне дослідження розв'язало проблему перевірки ефективності сформованих протягом трьох років у майбутніх учителів проєктивних умінь у процесі професійної підготовки, що проходило кількома етапами: на констатувальному, формувальному, контрольному етапах. Таким чином, ми дійшли висновку, що в експериментальних групах для формування проєктивних умінь при вивченні навчальних дисциплін використовувалася проєктна технологія, покликана стимулювати студентів до самостійного оволодіння необхідними знаннями й уміннями. Аналіз отриманих результатів дав можливість виявити підвищення рівня професійної підготовки майбутніх учителів за визначеними нами критеріями.

Література

1. Лозова В.І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів / В.І. Лозова. – Х., 2000. – 164 с.
2. Лозова В.І. Теоретичні основи виховання і навчання / В.І. Лозова. – Х., 2002. – 400 с.
3. Прокопенко І.Ф. Педагогічні технології: навч. посіб. / І.Ф. Прокопенко, В.І. Євдокимов. – Х., 2005. – 224 с.
4. Семиченко В.А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека. Модульный курс психологии. Модуль “Направленность” / В. А. Семиченко. – К., 2004. – 521 с.

СУЩЕНКО Т.І.

ПРІОРИТЕТИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ ТА ПЕДАГОГІКИ З ПОЗИЦІЙ ПЛАНЕТАРНОГО ПІДХОДУ

Світ вступив в епоху глобальної конкуренції, у якій досягнення окремих держав у будь-якій сфері чи галузі неминуче залежить від розвитку інших держав у цих сферах. Тому, з погляду тенденцій суспільного розвитку, *планетарне* означає об'єднання в ціле окремих країн і народів, окремих культур і освітніх просторів. Це доцільна єдність і взаємозв'язок концептуальних підходів, цілеспрямована узгодженість стратегічних дій, соціальних, національних, економічних процесів і явищ задля покращення якості людського життя, екологічного, культурно-просвітнього простору на основі вивчення існуючого світового досвіду та найновіших і найпрогресивніших наукових досягнень. Це, насамкінець, відкриті ділові контакти, інформаційні впливи на кожну людину, спільний з усіма народами планети потужний пошук оптимальних шляхів побудови стратегії життя, розвитку вміння жити разом, способів координації спільних зусиль світової спільноти для збагачення загальнолюдських, правових, інформаційних, духовних, етнічних можливостей для повноцінного розвитку й саморозвитку людини.

Об'єктивні зміни в життєдіяльності людства, міжнародні тенденції в осмисленні головних підвалин якісно нового розуміння світових та національних вартостей мають спонукати освітян до формування в молодого покоління та дорослих громадян планетарного бачення ролі закономірного зростання контактів, взаємозв'язків, взаємообов'язків між націями, спільнотами, державами; творення досконалішого порядку у глобальному та локальному вимірах призначення й рефор-

мування освіти, врахування чинника єдності та неоднорідності національних спільнот, необхідності їх соціальної інтеграції та сталого розвитку духовності й безпеки людства.

Аналіз порівняльно-педагогічних праць останніх років (М. Красовицького, Л. Пуховської та ін.) свідчить про те, що в європейському науково-педагогічному просторі уже сьогодні авторитетними виданнями в умовах інтеграції за рядом ознак вважаються ті, які впливають на загальні тенденції суспільного розвитку та були виконані як міжнародні проекти, зокрема, на замовлення і за підтримки Ради Європи: “Підручник з початкової освіти в Європі” під редакцією професора Лісестерського університету М. Галтона і професора Ліверпульського університету А. Блайс та “Підручник з професійної підготовки вчителів у Європі: проблеми і тенденції” під редакцією професора Відкритого університету Великобританії Б. Муна та професора М. Галтона [2, с. 54].

Дослідниця проблем порівняльної педагогіки професор Л. Пуховська, зокрема, констатує, що до міжнародних досліджень належать відомі в європейському освітньому просторі педагогів з різних країн Європейської спільноти, на думку яких, в останнє десятиліття розвиток усіх систем і моделей педагогічної освіти в Європі проходив під значним впливом ідеї професіоналізації.

У зв'язку з цим система освіти і науки України має не тільки постійно адаптуватись відповідно до тенденцій суспільного світового розвитку, а й випереджати ці процеси, що означає: сприйняття всього нового, прогресивного у світовій і вітчизняній науці та освітній практиці, підготовку висококваліфікованих фахівців, безперервність та ступеневість освіти, її випереджальний характер.

Різні аспекти проблеми планетарного підходу до освіти, зокрема у філософії та педагогіці, знайшли своє відображення у працях Р. Абдулова, В. Астахова, М. Берулави, В. Гаврилюка, С. Гончаренка, О. Дружинського, Г. Ібрагімова, М. Іванчука, Б. Кедрова, К. Корсака, В. Кременя, Н. Миропольської, Л. Пуховської, В. Семенова, Г. Серікова та ін.

Мета статті – окреслити основні пріоритети освітніх систем у світлі тенденцій суспільного й планетарного розвитку.

На думку сучасних дослідників глобальних освітніх процесів, окрім інших важливих пріоритетів, планетарний підхід до освіти посилює увагу до розкриття та наукового обґрунтування нових методологічних аспектів у системі підготовки педагогічних кадрів як основного суб'єкта впливу на еволюцію й динаміку стрімких суспільних змін, які стають надзвичайно важливим аспектом духовного, морально-культурного способу життя людини. Це актуалізує перед освітою нову її інтеграційну функцію, що має своє підґрунтя.

На цьому тлі інтеграція, яка вже вступила у свої права, об'єднує, упорядковує все те, що ніколи ще не об'єднувалось у єдине ціле. Взяти хоча б комерціалізацію освіти, надання платних освітніх послуг, які за логікою мають бути високоефективними й гарантованими. Час змінює структури, цілі, завдання, підходи тоді, коли відсутнє в суспільстві розуміння призначення самих цих інновацій.

Світ, у якому зараз живуть люди, у тому числі й у нашій державі, перебуває у стані невизначеності, спотворення системи цінностей, руйнації культури, відчуженості та розчарованості.

Науковці багатьох галузей науки наполягають на терміновому формуванні в людей такого планетарного мислення, під яким розуміється цілісний науковий сві-

тогляд, у якому ставлення людини до навколишнього середовища і до самої себе, ціннісні орієнтири її пізнання і діяльності розглядаються крізь призму глобальних, планетарних проблем людства. У зв'язку з цим розуміння інтеграції різних наук набирає сили, цьому сприяє потреба вирішення групи глобальних та інших проблем, без чого не можна сподіватися на виживання людства і забезпечення його стійкого розвитку.

Серед тих засобів, на які може розраховувати частина людства у вирішенні вказаних проблем, найбільш перспективною є така педагогічна наука й освіта, яка концептуально побудована на прогресивних ідеях інтеграції навколо глобальних проблем життєдіяльності людства і кожної конкретної особистості зокрема з урахуванням прогресивних ідей, започаткованих філософом В. Кудіним щодо потреби у зміні людством багатьох його нинішніх ідеалів та прагнень, уявлень про життєві цінності, про вибір людиною власного сповідального шляху до щасливої долі.

Справді, на думку В. Кудіна, уже сучасна освіта має зосередити увагу на формуванні тих загальнолюдських цінностей життя, у яких не буде місця агресії, сутяжництву, насильству, безжалісній експлуатації чужої праці, збагаченню за рахунок інших, використанню зброї як засобу панування над іншими країнами і народами [3, с. 245].

Відірваність освіти від цих глобальних проблем гальмує розвиток суспільства, освіти, самої особистості (учня, вчителя, будь-якого громадянина планети). Цим, перш за все, пояснюється і той усіма визнаний, факт, що знання механічно не переростають у гуманні й порядні відносини між людьми, а з них – у стиль поведінки. Більше протилежних випадків, коли, наприклад, грамотні й навіть обізнані у сфері юриспруденції люди свідомо порушують права інших, вирубують ліси під власні дачі, скоюють цинічні фінансові махінації і не вбачають у цьому ніякого гріха перед народом, перед суспільством, перед своїми батьками та дітьми. Свого часу К.Д. Ушинський попереджав, що знання не роблять людину вихованою.

Вчені всього світу стурбовані тим, що вже не можна продовжувати робити на Землі тільки те, що хочеться, що людина, де б вона не мешкала, має приймати на себе – в особистому й історичному плані – відповідальність за все те, що відбувається на планеті.

Дослідники науково обґрунтовують необхідність формування засобами освіти планетарного мислення, йдеться про зародження взаємозалежного й інтегрованого світу, про духовність як усвідомлення своєї належності до цілісного світу. Виживання й спасіння цивілізації науковці планети пов'язують з такими трьома глобальними факторами:

- подолання в усьому світі нерівності націй;
- подолання нерівності націй у самих державах;
- глобальне підвищення культури людства і суспільної моралі в усіх сферах життєдіяльності та людських стосунках.

Нову модель людського співіснування на Землі вчені пов'язують також із загостренням екологічної кризи. Перша жінка-космонавт В. Терешкова зі сльозами на очах розповідала дітям “Артеку”: “Облітаючи Землю, вперше відчула, що люди мають турбуватися про свою планету, берегти її. Я була приголомшена, дивлячись на Землю з Космосу. Я миттєво зрозуміла, яка маленька й тендітна наша планета, яка кудись рухається в темноті Всесвіту. Одразу стало зрозуміло, що всі ми включені в одну життєву систему, яка підтримує існування кожного з нас. Кордони, по-

значені на картах, умовні. Відокремленість шкодить нам, бо різниця між нами незначна, порівняно з тим, що нас поєднує”.

Тому освіта й виховання мають виступати основними факторами впливу на підготовку громадян до життя в умовах цілісності, взаємозалежності, відповідальності й турботи, замість вузькоорієнтованої моделі життєдіяльності на Землі.

З яких би позицій ми не підходили до парадигми освіти, потрібно оперативніше робити безпосередні практичні кроки до участі у дослідженні та розв’язанні розглянутих глобальних проблем. Здійснення таких кроків вимагає серйозного наукового обґрунтування відповідей педагогів-дослідників та вчителів на такі важливі запитання:

Якими мають бути сьогодні цілі загальної освіти, що визначають її зміст та організацію?

Яким чином відбирати зміст планетарно орієнтованої освіти, яким мають оволодіти діти в школі?

За якими критеріями мають оцінюватись якості отриманої освіти в школах, гімназіях, ліцеях, вищих навчальних закладах?

Відповіді на ці запитання визначають стратегію розвитку педагогічної науки, освіти будь-якої країни, її пріоритети та напрями.

Але чи досліджені закономірності функціонування й розвитку освітніх процесів з урахуванням того, що відбувається в науці, на Землі, у Всесвіті? Чи стурбовані цими проблемами організатори модернізації сучасної освіти, чи мають наміри враховувати тенденції суспільного розвитку? Чи зацікавлена, врешті-решт, влада у вихованні усім світом заявленої гуманної, порядної, безкомпромісної і кришталево чесною особистості? Чим можна переконати в цьому практичного освітянина, якщо критерієм якості освіти і його праці вважається рівень навченості випускників у цілому і володіння ними спеціальними знаннями й навичками зокрема?

Першорядного значення вищесказане набуває, коли йдеться про переосмислення пріоритетів у підході до основних шляхів модернізації освітньої галузі, зокрема, про заміну назв окремих закладів, чим останнім часом заклопотані організатори національної освіти.

І. Підласий цілком логічно зауважує: “Помиляються керівники, намагаючись перефарбуванням стін, євроремонтами чи перерозподілом обов’язків між завучами досягти істотних змін. Кінним плугом можна було орати хоч уздовж, хоч упоперек поля, на врожай це не впливало. Результати істотно поліпшив трактор. Так і в педагогіці. Коли її технології пов’язують з появою нових заходів, застосуванням сучасних інформаційних технологій, суттєвим підвищенням кваліфікації вчителів, то можна вірити в прогрес, тому що тут наявний первинний зміст переозброєння виробництва. Але коли нас переконують, що школа стала навчати і виховувати краще з набуттям статусу гімназії чи ліцею, я сумніваюсь” [4, с. 22].

Вважаємо такий підхід до стратегії розвитку освіти не тільки правильним, але й конструктивним. Найактуальнішою стає підготовка нових учителів, які не в майбутньому, а зараз мають становити духовно-інтелектуальну педагогічну еліту, яка, маючи величезний творчий потенціал, реально впливала б на перебіг подальших перетворень в Україні і в усьому світі. Чи враховують таку нову місію майбутнього вчителя ті, хто здійснює його професійне і громадське становлення, готує до виконання ним свого історично-суспільного призначення?

Зрозуміло, що якісний бік вирішення цієї проблеми, а також інтеграції освітньої галузі повністю залежить від науково-методичного забезпечення стратегії культури світу, яка полягає в такому:

- формування базової культури особистості, її вміння виявити своє ставлення до світу, до людей, до себе в самотніх національних формах;
- розуміння вчителем відповідальності як учителя людства, який стоїть біля витоків суспільства майбутнього, як учителя, що формує особистість дитини, людини для всього людства;
- перебудова системи освіти в систему виховання та розвитку особистості;
- перетворення все ще існуючої практики авторитаризму у відносинах суб'єктів навчально-виховних закладів, закладів культури урядових установ, громадських організацій на основі розробки і використання науково обґрунтованих програм під назвою “До культури світу” [7];
- формування у дорослих і дітей нової свідомості з орієнтацією на світову культуру, адекватної почуттям, потребам і діям, відповідальності за безпеку, благополуччя, комфорт і радість життя.

Таким чином, проаналізовані нами окремі напрями інтеграції в освітній сфері дають змогу дійти висновку, що до найважливіших, сучасних і гострохарактерних цілей освіти можна зарахувати такі, як:

- залучення дітей і дорослих до осмислення стану сучасної планетарної екології через ознайомлення з біологічними регіональними системами різного масштабу, з їх взаємозалежностями та наслідками взаємодії з підсистемами інших регіонів;
- гармонізація міжособистісних відносин на основі реалізації загальнолюдських цінностей, на досягненнях у цій сфері різних культур і цивілізацій, на повазі етнокультурних особливостей інших народів;
- ознайомлення дітей з випадками міжетнічних конфліктів, етнічним багатством людського роду, з миротворчими формами захисту прав людини;
- навчання дітей умінню жити й працювати разом, у команді, у групі, брати на себе відповідальність за долю інших людей;
- здійснення психологічного оздоровлення учнів гуманістичними методами виховання через успішну творчу працю, духовну взаємодію, стимулювання й оволодіння методами самооздоровлення тощо.

Зусилля освітян, таким чином, мають бути спрямовані на вирішення глобальних проблем виживання цивілізації, яке вимагає педагогічної співпраці, співтворчості й координованого розвитку нового громадянина планети.

Не слід забувати, що ситуація у вищих навчальних закладах України, де духовні цінності втрачаються, змінюються й нівелюються, теж є складовою кризового стану суспільства.

Ганебні явища, які останнім часом поширюються серед молоді, зокрема паління, бездумне вживання наркотиків і алкоголю, агресія, насильство, споживацька психологія, брак навичок регулювання власної поведінки, несуть загрозу і їх власному життю, і всьому цивілізованому суспільству. Правозахисники, правоохоронні органи, волонтерські організації світу разом з педагогами готують з метою захисту суспільної моралі спеціальні кіно- й фотофакультативи, спецкурси на теми “Стандарти загальнолюдської поведінки”, “Суспільна мораль – межі допустимого”, “Правова культура та культура міжетнічних відносин” тощо.

Вузівський педагогічний процес сьогодні – це перехід від шкільної змістовно-інформативної системи навчання до науково-аналітичної, гуманітарної, креативно-культурологічної, за якої реалізується діалогічна форма навчального спілкування і пізнання істини, де викладач працює у тісній співтворчості зі студентами і завжди сам збагачується, де не існує однозначної істини, а є простір для варіативної думки, ідей, переконань – все це умови, за яких особистість розвивається легко і всебічно. Чим принципово відрізняється навчання у ВНЗ від шкільного?

Головною ознакою вузівського навчання є його спрямованість на професійну підготовку, висока розумова діяльність, швидкість і логічність системно-аналітичного мислення, фундаментальність знань, формування генетичної потреби у творчій самостійності, яка буде потрібна протягом усього життя, якісно нове бачення себе, своєї ролі й участі в педагогічному процесі, що вимагає реальних і глибинних змін у професійній діяльності його організатора – викладача.

Щоб побудувати вузівський педагогічний процес на акмеологічній основі, зробити його релевантним внутрішнім потребам студентів, відображенням у їх свідомості “Я – в майбутньому”, необхідно надавати перевагу не тому, що викладається, а тому, як викладається, використовуючи інформаційний матеріал безпосередньо з найновіших досягнень науки, з життєдіяльності тієї спільноти, у якій перебуває студент, беручи до уваги, що релевантність досягається тільки за умови, якщо вони (студенти) визнають таке навчання вельми корисним для подальшої долі й професійної діяльності.

Стимулює навчально-пізнавальну діяльність студентів створення емоційно-моральних ситуацій, які слід вважати основною педагогічною умовою перетворення зовнішнього впливу (що спеціально створений викладачем) у внутрішній (що зумовлено характером прояву психічних процесів у студентів), а також бажання студента, оскільки поки він сам не захоче щось зробити, ніхто не може його до цього змусити. Таке перетворення відбувається за умови оптимальної педагогічної взаємодії з викладачем, відсутності психологічного бар’єра, максимального використання в навчальному процесі особливостей аудиторії, індивідуальних намірів та інтелектуальних можливостей студентів, своїх привабливих особистісних якостей і рис характеру, що створює найкращі можливості для розвитку мотивації студентів, сприяє діалогу та духовній взаємодії, співпереживанню радості досягнення, усвідомленню значущості навчання в особистісному та професійному становленні, рефлексії.

Для цього викладачеві необхідно мати “вимучену” ним самим професійну стратегію, авторську концепцію й технологію.

Професійна діяльність викладача за своєю природою, характером і результатами є морально-етичною, тому від нього залежить втілення конкретних моделей виховання громадян України в життя, вплив на підвищення його якості.

Якщо в школі учні є споживачами знань, то у вищих навчальних закладах студенти мають готуватись до того, щоб стати учасниками його творення. Це зовсім інший спосіб життя й інтелектуальної діяльності людини, нова її вершина, інше “АКМЕ”.

Важливо пам’ятати і про те, що залежно від характеру вузівського педагогічного процесу можуть з’являтися (особливо на перших етапах вузівського навчання) у структурі особистості студента й негативні новоутворення, якщо не враховувати глибинних причин і відхилень в умовах нової системи його життєдіяльності. Найскладнішим у цьому випадку є феномен, який психологи-дослідники називають

феноменом “афект неадефактності”. Це стійкий емоційний стан, який виникає у студентів у зв’язку з відсутністю успіху в навчанні і який характеризується ігноруванням самого факту відсутності успіху чи небажанням визнати себе його винуватцем. Для швидкого й ефективного вирішення цих проблем існує у викладачів найліпший спосіб створення розгалуженої системи самостійного вибору різного рівня складності завдань. Такий вибір – важливий крок викладача до особистісно орієнтованої системи навчання, особистісно орієнтованого розвитку студента і до найголовнішого в цьому процесі – досягнення контакту, духовної взаємодії, яскраво вираженої співпраці і подальшої інтелектуальної співтворчості.

Але, на жаль, етика і духовна взаємодія у вузівському педагогічному процесі ще не вводиться до дидактичного простору навчальних занять. Як правило, більшість викладачів навчальну діяльність розглядають у відриві від цих глобальних і винятково важливих факторів впливу на мотивацію професійної підготовки, вважаючи, що співпраця зі студентами і співтворчість мають відбуватися самі по собі.

Як свідчить практика, студенти найчастіше втомлюються не від самостійного набуття знань, а від непорозумінь, які виникають у них у ділових навчальних контактах з викладачами. Нетактовність, відсутність емпатії, недоброзичливість з боку суб’єктів педагогічного процесу ускладнюють його і знижують ефективність. Виникає суперечність між тенденцією гуманізації вузівського педагогічного процесу та створенням у вищих навчальних закладах педагогічних умов реалізації відомих, теоретично обґрунтованих концепцій, пов’язаних з пошуком належної й своєчасної відповіді на весь цей комплекс “викликів майбутнього” (К. Корсак).

Слід зауважити, що в дослідженнях багатьох учених уже конструювались моделі інтеграційних процесів у формуванні особистості сучасного випускника ВНЗ задовго до виникнення питання про підписання Болонської конвенції, зокрема, утверджується й розвивається А. Джуринським концепція виховання мешканців Землі – як спільного Дому людства [5].

Посилаючись на світовий досвід подолання кризи в освіті, Л. Воробйова, зокрема, підкреслює, що найважливішим завданням освітньої інтеграції є робота, спрямована на духовне зближення народів, подолання взаємних образ та недовіри між ними [6].

К. Корсак, аналізуючи стан сучасної світової вищої школи, вважає, що зміни соціальних і політичних пріоритетів багатьох країн світу зумовили перегляд основної мети освіти, перехід від виховання громадянина якоїсь однієї держави до формування “громадянина світу”, людини відповідальної й освіченої, мораль якої має досягнути рівня відповідності тим завданням, які вже зараз потрібно вирішувати [1].

Логічно впливає висновок про те, що вдумливе ставлення до творчої спадщини інших народів дасть змогу яскравіше уявити й побачити не тільки різницю, але й знайти спільне у ставленні до дійсності, допоможе більш глибоко пізнати своє рідне, допоможе дати відповідь на важливе запитання: “Як жити разом у мирі та злагоді, утверджувати досвід системної оптимізації вирішення економічних та екологічних проблем та гарантувати гармонію і культуру стосунків між людьми?”

Висновки. Отже, в основі пріоритетів інтеграції освітніх процесів має бути перехід від виховання громадянина країни до формування громадянина планети. Механізм такого переходу має стати для педагогічної науки предметом наукового осмислення та науково-методичного забезпечення основних завдань освітніх закладів, які полягають не тільки у формуванні знань, а й насамперед у такому:

- розкриття та примноження особистісного загальнокультурного, духовного й інтелектуального потенціалу;
- пробудження потреби в усвідомленні себе громадянином планети під час виконання професійної ролі, рефлексії своїх сильних і слабких сторін у процесі своєрідного “примірювання” себе до цієї ролі;
- спонукання громадян до внутрішньої самоорганізації самонавчання, професійного самовдосконалення;
- стабілізація, розширення поля філософсько-освітнього аналізу, закріплення мотивів використання новітніх досягнень для самовдосконалення у вибраній професії, науковий супровід цього процесу;
- максимальне використання освітянами навчальних закладів власного життєвого й професійного потенціалу та досвіду в об’єктивному оцінюванні світових культурно-освітніх подій для досягнення гідної мети – підвищення цивілізаційно-компетентнісних характеристик кожного громадянина України.

Відповідно до цих завдань зростає роль і значення викладача – центральної фігури всієї системи вищої освіти. Недостатня його загальна професійно-педагогічна підготовка стає гальмом розвитку суспільства, його оновлення. Спроби реформувати вищу школу, не готуючи нового викладача, приречені на провал. Сучасному ВНЗ необхідний викладач як інноваційна особистість, з високим рівнем професійно-педагогічної підготовки, цивілізаційної та соціальної компетентності, а головне, з іншим стилем мислення, адекватним основній потребі – духовного оновлення майбутніх спеціалістів.

Кожна історична епоха висуває свої критерії ефективності освіти, що свідчить про невичерпність і вічну багатоаспектність цієї проблеми, об’єктивізацію постійної потреби її дослідження та вдосконалення.

Вважаємо за необхідне, спираючись на сучасні концепції І. Зязюна, І. Беха, С. Гончаренка, В. Гриньової, К. Корсака, В. Кременя, В. Кудіна, І. Лернера, В. Лозової, Ю. Мальованого, І. Прокопенка, Л. Пуховської, О. Савченко, В. Семиченко, С. Сисоєвої, М. Скаткіна, А. Суценка та інших, пов’язані з оволодінням громадянами України основами світової культури, практичними вміннями й навичками етики, діалогічної культури людських стосунків, формуванням українця як громадянина світу, виділити як спеціальний і обов’язковий компонент державної освітньої програми з урахуванням позицій глобального планетарного мислення.

Література

1. Корсак К.В. Освіта, суспільство, людина в ХХІ столітті: інтегрально-філософський аналіз : монографія / К.В. Корсак. – К., 2004. – 224 с.
2. Пуховська Л.П. Сучасні підходи до професіоналізму вчителя в різних освітніх системах: порівняльний аналіз / Л.П. Пуховська // Теорія і практика управління соціальними системами : щоквартальний науково-практичний журнал. – Х. : НТУ”ХП”, 2000.
3. Кудин В.А. Раздумья / В.А. Кудин. – [2-е изд., доп.]. – Харьков : НТУ “ХПИ” 2006. – 356 с.
4. Підласий І.П. Практична педагогіка або три технології : інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти / І.П. Підласий. – К. : Слово, 2004. – 616 с.
5. Джурицкий А.Н. Сравнительная педагогика : учеб. пособ. / А.Н. Джурицкий. – М., 1998.
6. Воробйова Л.С. Світовий досвід у подоланні кризи вищої освіти / Л.С. Воробйова // Сучасний стан вищої освіти в Україні: проблеми та перспективи : тези доповідей Всеукраїнської науково-методичної конференції. – К. : КНУ, 2000.
7. Приоритеты современной педагогики : материалы международного педагогического проекта Р.Е.А.С.Е. // Международное движение “Педагоги за мир и взаимопонимание” ; центр педагогики мира ; [под ред. Э.С. Соколовой]. – М., 1993. – 160 с.